

Analýza funkčnosti novelistických textov Milky Zimkovej zo sociolingvistického hľadiska

Adela Tkáčová; Filozofická fakulta PU adela.tkacova@gmail.com

Kľúčové slová: Milka Zimková, jazyk literárneho diela, nárečie, funkčnosť, postava, temperament,

Keywords: Milka Zimková, Language of the Literary Text, Regional Dialect, Functionality, Character, Temperament

V našom príspevku sme sa rozhodli venovať novelistickým textom Milky Zimkovej z jej zbierky *Pásla kone na betóne a iné* (2002), ktoré sú podľa nášho názoru z hľadiska sociolingvistickej analýzy zaujímavým výskumným materiálom, keďže v nich dochádza k častému prepínaniu kódov, teda k zmene/zmenám použitej jazykovej variety, resp. jazyka, ktorým dielo komunikuje so svojimi príjemcami.

Zimková inklinuje vo svojej tvorbe k častému striedaniu štandardnej, subštandardnej a regionálnej variety národného jazyka; v jej dielach sa najčastejšie objavuje štandardná forma slovenčiny v kombinácii so šarišským nárečím z oblasti Prešova (Okružná, Kapušany, Prešov). V časti zbierky nazvanej *Ta i tam i tu* sa dokonca k už spomenutým varietám slovenského jazyka pridávajú aj prehovory postáv v ruštine, španielčine, češtine, poľštine či maďarčine, ktoré sú však taktiež poprestupované nárečovými výrazmi, ktorými protagonist/protagonistka, najčastejšie postava Milky Zimkovej vyjadruje svoje emócie a temperament, čím sa táto postava a jej komunikácia vysúva do tematického popredia textu.

Ak vnímame literárny text ako znak, ako komunikát, prostredníctvom ktorého sprostredkúva autor čitateľovi svoje individuálne vnímanie a uchopenie sveta, ako informáciu, ktorá sa k recipientovi textu dostáva vďaka zvolenému kódu, jazyku, usporiadaniu a kompozícii, tak môžeme povedať, že už v momente vzniku diela, pri zvolení samotnej témy, sa autor/autorka pokúša vybrať aj najvhodnejší spôsob zobrazenia daného výseku reality.

Jazyk diela by teda mal reflektovať typ spoločnosti a vzťahov, ktoré sú témou literárneho textu. Tvorca diela môže použiť bezpríznačový jazyk, ktorý si čitateľ „neuveďomuje“ alebo naopak, jazyk príznačový, ktorý sa vysúva do popredia a núti čitateľa zamýšľať sa aj nad funkciou zvoleného jazykového systému a dodržaním miery. Koexistencia viacerých variet jazyka či dokonca jazykov, viacerých kódov na relatívne malej ploche poviedky či novely vysúva samotný jazyk do tematického popredia; pričom však v prípade Zimkovej textov nedochádza k potlačeniu ostatných zložiek diela.

Zimková sa tým, že vo svojich textoch variuje medzi štandardom - teda východoslovenským variantom štandardnej variety jazyka (Slančová, Sokolová, 2011) a nárečím snaží predložiť (alebo podvedome dokumentuje) aj obraz mentality spoločenstva, dedinského prostredia i svojho vlastného vzťahu k „veľkému svetu“ – ako to môžeme vidieť v časti *Ta i tu i tam*, napr. v poviedkach *Very good*, *Dvaapolrubľová*, *Szeretlek*.

Jednotlivé texty, v ktorých je postava Milky Zimkovej hlavnou protagonistkou tak reflektujú nielen jej silnú osobnosť a jej individuálny autorský štýl, sú zároveň aj odrazom genderovej i regionálnej špecifickosti tejto autorky, ktorá prostredníctvom svojich literárnych diel i monodrámm predstavuje unikátny zjav, ženskú energiu, bezprostrednosť a skrze používaný jazyk i príslušnosť k istému nárečiu a sociálnej skupine, z ktorej sa nevyčleňuje, ale v koexistencii s ktorou funguje.

Vyvstáva teda otázka, či môžeme teda tieto texty vnímať ako jednoznačný umelecký prínos len pre konkrétny areál, alebo či ide o diela so všeobecne platnou umeleckou

výpovednou hodnotou? Nemyslíme si, že dielo tým, že obsahuje prvky konkrétneho nárečia stráca svoj význam a umeleckú hodnotu v inom nárečovom areáli. Hoci je možné, že napr. recipienti zo západoslovenského makroareálu budú ukrátení o niektoré nuansy či humorné situácie, ktoré sú priamo späté s použitím nárečovej formy, nárečového slova či vulgarizmu v neadekvátnej, výsostne oficiálnej situácii (na tematickom pláne textu sa tak do popredia dostáva aj problematika spätosti istej variety jazyka so spoločenskou situáciou či sociálnou rolou človeka /„No a teraz cigan Onda zahraje prebačenú pre novozvolených. A po prebačenej každy dostane hurku s klobasu zo zaklatého prasaťa našeho jéerdé.“/ (Zimková, 2002, s.14) – prehovor predsedu Janka Šlivníka na výročnej schôdzi družstva). Ak sme spomínali dodržanie miery, bolo by zaujímavé zistiť, či recipienti, ktorí nepatria do východoslovenského jazykového makroareálu nevnímajú časté prepínanie kódu ako porušenie normy, ktoré negatívne ovplyvňuje komunikatívnosť textu.

Zvolenému jazykovému kódu zodpovedá aj syntaktická štruktúra textu, v ktorom sa zväčša vyskytujú jednoduché vety alebo súvetia s častými nedokončenými výpovedami, elipsami, anakolútmami, ktoré odrážajú hovorovosť diela a zodpovedajú použitej dialogickej forme narácie i zobrazovanej sociálnej skupine.

Motivicky sú diela Milky Zimkovej plné trpkosti ľudských osudov, neľahkého životného údeltu ženy, starej dievky, manželky i umelkyne, kontrastov mužsko-ženských princípov s neodmysliteľným ironickým až satirickým podtónom a pohľadom na život; no nikdy nie sú rezignáciou. Prejdime ale k samotným poviedkam. Nestáva sa často, aby sa regionálna varieta slovenčiny uplatňovala v umeleckej literatúre v takej miere, ako je tomu v textoch tejto autorky. Nárečie sa v súčasnej dobe vníma skôr ako prostriedok, ktorým sa komunikuje takmer výlučne v súkromnej sfére. Mohli by sme hovoriť o výraznej prevahe používania nárečia v prostredí dediny, v kontaktoch so známymi, príbuznými či vrstovníkmi.

Táto autorka sa však prezentuje nárečím priamo pred publikom, na divadelných doskách či na ploche svojich literárnych diel, čo prináša takéto zdôrazňovanie nárečia aká je jeho funkcia v umení? Prostredníctvom nárečia sa podľa nášho názoru upriamuje pozornosť na autenticnosť zobrazených situácií, vďaka istému areálovému ukotveniu sa zvyšuje „realistickosť“ a dôveryhodnosť ňou zobrazovaných postáv, ktoré sa stávajú symbolmi aj medzi súčasnými čitateľmi.

Medzi mladými ľuďmi, ktorí s nárečím neprichádzajú do kontaktu denne, sa často táto teritoriálna varieta jazyka používa s istou mierou humoru, najčastejšie na ozvláštnenie komunikácie – zvýšenú frekvenciu si všímame pri osloveniach, „zaujímavých“ slovách či slovných zvratoch a ustálených frazeologizmoch. Vďaka skutočnosti, že na základe literárnej predlohy zbierky *Pásla kone na betóne* bol natočený aj rovnomenný film, ktorý sa objavuje v televízii pomerne často, sa Zimkovej obrazy i niektoré výroky postáv z literárnych textov stávajú nielen medzi mladými obľúbenými a postupne zľudoveli (pri tomto tvrdení si uvedomujeme, že výrazy sa používajú aj bežne v nárečiach a sú súčasťou jazyka, no vnímame ich „obľúbenosť“ práve v kontexte analyzovaného diela) /„Nimaš chlopa, nimaš pravdy, Bo ja furt lietam jak pes s prebitu labu a sama neznam za čím..., - Baby nam tu rozkazovac nebudú. A kone naj zdechnu. Ja idzem do Ostravy. - Johan, ta co ty ošalela? Fiškal' z neho nebudze, ale chlop je to neplany.“/. Používatelia týchto slovných spojení si často ani neuvedomujú, že sú v nich prítomné takmer všetky najvýraznejšie prvky a znaky východoslovenskej štandardnej variety jazyka (napr. nadmerná frekvencia partikul *ta, das, no*, oslovenia typu *Johan, Jozefko, ujcu, Janku, Milečko*, dôsledné mäččenie v slabikách *de, te, ne, le.*)

Ako sme už spomínali, nárečie sa v umeleckej literatúre nepoužíva často, tento stav je spôsobený aj tým, že je vnímané ako neprestížny dorozumievací prostriedok (Slančová, Sokolová, 2011), ktorý sa zväčša obmedzuje na súkromnú sféru, na bežnú komunikáciu v rámci istého teritoriálne vymedzeného spoločenstva. Štandardná, subštandardná i nárečová varieta jazyka sa zvyčajne používa v priamej komunikácii, najčastejšie ide o ústnu realizáciu

rozhovoru (čo sa týka najmä nárečia, ktoré sa používa takmer výlučne v hovorenej a nie v písanej podobe); táto prirodzená forma ovplyvňuje aj diela Milky Zimkovej, ktoré majú prevažne dialogický charakter, prostredníctvom ktorého je možné vyjadriť v jednotlivých replikách (aj prostredníctvom nárečových slov *paskuda*, *opalka*, *zrachovac*, *ancug*, *chyža*, *segiňatko*; frazeologizmov *behala jak suka s prebitu labu*, *nos mala jak armensky žid*; vulgarizmov *hujik* – „eufemické“ označenie starostu, „*Podliak a tri roky na to ich ešte male ochabil. Kurevník jeden.*“ (Zimková, 2002. s.171) a častej zmeny kódu) temperament a emocionálne rozpoloženie jednotlivých postáv.

Vzájomná interakcia postáv realizovaná v dialogickej forme sa prostredníctvom používania rozdielnych jazykových kódov stáva prostriedkom zdôrazňovania kultúrnych a sociálnych rozdielov medzi postavami, ktoré následne v texte často fungujú ako zdroj humoru. V dialógoch sa prehovory postáv v cudzom jazyku, napr. v angličtine uvádzajú vo forme fonetických prepisov: „- *Oomájdjúáverygudoitvossuprájtivos oridžinel – Prosím ťa, netrep somariny a odpál' (...)* Ty, počúvaj, ty divoch, ty feťák ledajaký, *paskuda jedna, čo si to dovoľuješ? Paskuda nerozumela (...)* – *Ale okamžite ma pust', ty potvora čierna, ty bruňák jeden šaleny, šak ja sa ponáhl'am na vlak.*“ (Zimková, 2002, s. 236-237); opisovaná scéna sa odohráva na filmovom festivale v Berlíne a ako sa neskôr čitateľ i postava Milky Zimkovej v texte dozvedá, „paskudou“ bol Fredy Mercury.

Na tomto mieste nedochádza kombináciou rôznych jazykových kódov len k posilneniu situačného humoru, zdôrazňuje sa aj personálny štýl narácie, ktorý je postave vlastný a používaný vo všetkých komunikačných situáciách, najmä ak protagonistka reaguje na výraznejší vonkajší podnet, pričom sa takýmto spôsobom zdôrazňuje aj skutočnosť, že necíti potrebu prispôsobenia jazykového kódu svojmu komunikačnému partnerovi, ale spolieha sa na vlastný, ktorý výrazne dopĺňa rečou tela v kombinácii s emóciou (a predstavujúci si hovorenú podobu aj gestikuláciou).

V súvislosti s využívaním cudzích jazykov sa často zvyrazňuje aj iný, než len jazykový rozdiel medzi komunikantmi. Takouto formou dochádza aj k ne/zdôrazneniu kultúrnych rozdielov (poviedka *Havana*) či kontaminácii jazykov – Kubánka rozprávajúca „španielsko-cvernovskou slovenčinou“ (Zimková, 2002, s.214).

Uvedené intralingválne a interlingválne vzťahy, ktoré Zimkovej dielo ozvlášťujú, dodávajú zobrazovanému priestoru paradoxne prvky exotickosti i autentickosti zároveň, no text neznejasňujú, práve naopak, myslíme si, že mu pridávajú aj nové hodnoty a významy, ktoré sú úzko spojené s dynamizáciou deja, intimizáciou jeho atmosféry i jeho „uveriteľnosťou“.

Zaujímavým výskumným problémom by podľa nášho názoru bolo aj posúdenie týchto textov a zobrazených sociálnych javov i nárečových špecifik recipientmi z rozdielnych regiónov Slovenska a ich následné porovnanie ich axiologického stanoviska k tvorbe Milky Zimkovej.

Z hľadiska použitej formy narácie, nemáme pri Zimkovej textoch pocit, že by bol rozprávač príbehov „nad postavou“, že by ju prečnieval či dokonca ju kvôli „jej“ jazykovému prejavu znevažoval a zosmiešňoval – aj v prípadoch, keď je použitý autorský rozprávač máme pocit, že je súčasťou premyslenej stratégie, vnímame ho ako sprostredkovateľa príbehu, ako jeho súčasť, vďaka ktorej „vyzerá byť príbeh reálny“.

Musíme však konštatovať, že tieto pocity ovplyvňuje do značnej miery aj skutočnosť, že šarišské i zemplínske nárečie osobne poznáme a v súkromnej sfére najmä v komunikácii s rodinnými príslušníkmi aj používame, a tak jednotlivé časti príbehu nemáme problém vnímať ako referenciu k reálnemu svetu (dokonca máme tendenciu spoznávať v Zimkovej textoch príbehy, ktoré poznáme od starých rodičov, ktorí ich taktiež sprostredkujú nárečovou formou). Natíska sa teda otázka, do akej miery sú diela Milky Zimkovej odrazom

reality, sociologickou štúdiou a do akej miery ide o fikciu? (Napriek položenej otázke si uvedomujeme skutočnosť, že literárny text je fikciou.)

Poviedka *Bez slov* je dialógom či lepšie povedané monológom ženskej postavy (síce je dodržaná dialogická štruktúra textu, vyskytujú sa tu pomerne časté oslovenia, otázky a iné formy kontaktu s komunikačným partnerom /Milkou Zimkovou ako postavou/, dialóg sa však nerealizuje, keďže sa v texte nachádza explicitne len reč jednej postavy), v ktorom sa vďaka častému prepínaniu jazykových kódov dostávame aj k extralingválnym vplyvom, ktoré ovplyvňujú komunikantom/postavou zvolený typ jazykovej variety, a tak aj formálnosť/neformálnosť prejavu.

Tento text je podľa nás odrazom konvencionalizovaného jazykového správania, ktoré odráža používanie jazyka a jeho variet aj v reálnom svete. Dej sa začína formálnym oslovením spolucestujúcej. Komunikačná situácia spoločného cestovania dvoch žien v autobuse, ktorú autorka tematizuje je vhodnou plochou, na ktorej sa realizujú viaceré kódy. Od spomínaného úvodného oslovenia, ktoré by sme mohli zaradiť k východoslovenskému štandardu (nastolenie základného kódu v úvode diela), keďže ide o prvý verejný kontakt osôb na verejnom priestranstve, ktorý spája fatickú, kontaktnú i informačnú funkciu jazyka („*Prepáčte, prosím. Dovoľte, to je autobus smerom na Šariš? Ďakujem.*“ (Zimková, 2002, s.166)), cez bližšie zoznamovanie sa, „*potykanie*“, familiarizovanie rozhovoru a informácií, ktoré sú poslucháčke/spolucestovateľke Milke Zimkovej i čitateľovi komunikované, je celý jazykový prejav i prepínanie kódov riadené prostredníctvom výraznej komunikačnej prevahy/dominancie jedného komunikačného partnera („*nehnevajte sa, ani som sa vás neopýtala, či si tu môžem sadnúť. Och, ešte len jedenásť a už taká spara. Aká bude do večera... Vám nie je horúco? Mne bars, bo ja furt lietam jak pes s prebitu labu a sama neznam za čím (...) Sluchajte, keď tak na vás kukam z boku, ta vy ste Kronerová? Nie? Tak odpusťte. (...) Ach, panenkomária, počúvajte...A ty Milečka, nie? Joj, prepač, že ti takoj tykám (...) Ale ja ti takoj poviem, prečo to zo mňa tak vyskočilo jak žaba zo židovej studni. V jednom časopise, už sebe nepamätám v ktorom, tam o tebe písali dajaké bludy, a ty tiež si tam bohznajaké múdrosti nepovedala.*“ (Zimková, 2002, s.166-167)).

Prečo teda v texte dochádza k zmene jazykového kódu? Nie je to podmienené prispôsobovaním sa jazykovému kódu komunikačného partnera, ale skôr emocionalitou prehovoru a zdôrazňovaním temperamentu a osobnej citovej zainteresovanosti postavy, ktorá nielen v tomto texte používa v emočne vypätých situáciách často nárečie alebo dokonca ľudové pesničky. Takýmto spôsobom sa posilňuje intimita textu a zdôrazňuje sa schopnosť človeka reflektovať svet prostredníctvom jazyka, znakového systému, symbolu, ktorý najlepšie zodpovedá jeho vnímaniu sveta.

V Zimkovej textoch sa prostredníctvom používania, miešania štandardnej formy jazyka a dialektu podľa nášho názoru posilňuje emocionalita textov, ich „*temperament*“ a vzhľadom na priestorové zasadenie jednotlivých textov môžeme hovoriť aj o ich väčšej dôveryhodnosti. Ak by sme mali charakterizovať funkčnosť využitia viacerých jazykových variet v dielach Milky Zimkovej, potom je potrebné povedať, že častou zmenou kódu podľa nás nedochádza k zvyšovaniu miery entropie textu, nemení sa ani jeho komunikatívnosť (hoci to nemôžeme posúdiť z hľadiska recipienta, ktorému nie je šarišský dialekt vlastný), práve naopak, prostredníctvom týchto zmien sa literárne dielo oživuje, dynamizuje sa.

V niektorých momentoch, pri výraznej dialogickosti máme dokonca pocit, že ide o dielo dramatické – že jednotlivé postavy získavajú nový, autentický rozmer. Zimkovej kompozícia jednotlivých postáv, spôsob konštrukcie jej literárneho sveta je zároveň sociologickou sondou do prostredia východoslovenskej dediny. Tematizovaním združstevňovania, bežných udalostí v živote obyčajného človeka (žatva, cesta autobusom, tradície a zvyky daného regiónu) sa do popredia prostredníctvom jazyka vysúva samotný človek a jeho humanita.

Ak sa aj spomenutá postava cestujúcej prejavuje ako enormne komunikatívna žena, ktorá sa prostredníctvom slov, snaží vypovedať i zľahčovať svoju životnú situáciu i osudy ľudí, ktorí ju obklopujú cítime v jej slovách zúfalstvo. Prehnaným entuziazmom a verbalizáciou sa tak nepriamo do popredia dostáva motív nekomunikatívnosti, ticha, toho, že sa jeden jazykový prejav (neprirodzene) neprispôsobuje druhému, chýbajúca odozva, komunikácia „bez slov“ tak do popredia vysúva dynamiku jednotlivca, ktorý sa vyjadruje prirodzene prostredníctvom viacerých variet jazyka.

Jazyk je u Zimkovej nástrojom, prostredníctvom ktorého sa prejavuje individualita človeka. Komunikačné situácie, v ktorých sa jednotlivé postavy v literárnom texte predstavujú a realizujú prostredníctvom jazyka sú odrazom skutočných komunikačných situácií, ktoré si sami vyžadujú určitý jazykový kód.

V kontakte so Zimkovej postavami si uvedomujeme, že snaha o spisovné vyjadrenie istej postavy pôsobí v určitom literárnom, ale aj sociálnom kontexte umelo. Síce sa do popredia vysúva reprezentatívna funkcia jazyka, no v danom zobrazenom priestore vnímame túto snahu ako umelé, konvencionalizované jazykové správanie, ktoré nezachytáva podstatu a temperament človeka, ale zodpovedá jeho momentálnemu sociálnemu statusu – napr. predseda družstva na výročnej schôdzi – „no a teraz by sme pristúpili k odovzdaniu odmienu našim družstevníkom, - vyhlásil predseda Janko Šlivník a postavil sa pred stôl. – Ja a chlapi sme sa rozhodli dať odmeny tým, čo majú odrobených najviac jednotiek. Pri zrachovaní nám vyšla Johana Ovšena a na druhé miesto prišiel Janko Dzijak - traktorista. Johane dávame puketu a dvesto korún na ruku dodatočne. Jankovi vyplácame v hotovosti tristo korún, bo ma štyri deti a peniaze sa mu pridajú. A teraz by chcel agronóm z okresu, inžinier, súdruh, povedať svoje. – Predseda Janko Šlivník si utrel zapotené čelo do rukáva a uvoľnil miesto okresárovi“ (Zimková, 2002, s.170)). Štandardná varieta jazyka, ktorá predstavuje a spĺňa v oficiálnej komunikácii istú prestížnu funkciu je však v rovnakom kontexte u Zimkovej aj zdrojom humoru, pretože snaha o využívanie termínov či dokonca cudzích slov sa často končí fiaskom, keďže postava sa so svojim jazykovým prejavom nestotožňuje.

Spôsob akým využíva nárečie v umeleckom texte Milka Zimková je podľa nás dôkazom toho, že aj príznakový jazyk, ktorého prítomnosť si v diele po celý čas uvedomujeme neovplyvňuje umeleckú hodnotu textu. Zimkovej texty sú podľa nás odrazom silného ženského aspektu, sú zároveň láskavou kritikou dedinského života a jeho každodenných problémov i istou sociologickou sondou, ktorá reflektuje vzťahy medzi sociálnymi rolami komunikantov/postáv a používanými varietami jazyka.

Literatúra:

SLANČOVÁ, D. – SOKOLOVÁ, M.: *Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov : FF PU, 2011, s. 341-357. Dostupné na <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak2/index.html>

ZIMKOVÁ, M.: *Bez slov*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2000. s. 94 ISBN: 80-8061-049-5

ZIMKOVÁ, M.: *Pásla kone na betóne a iné*. Bratislava: Ikar 2002. s. 255 ISBN: 80-551-0184-1

Resumé:

The work deals with the analysis of the texts by Milka Zimková in terms of sociolinguistics. We focus on the functionality of the use of a regional dialect in her texts. We point up that the use of the dialect adds credibility to the characters in the chosen literary works. Characters in Zimková texts use dialect not only in everyday situations, but even in the tense moments, which contribute to the dramatization of the text and increase its dynamic. Subconscious

switching of the language codes becomes a source of humour and emphasizes the individuality of each character.